تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۰۲/۰۲
تاریخ پذیرش مقاله: ۹۸/۱۰/۰۷

نوع مقاله: پژوهشی

تحلیل گفتمانی تأثیرات فرهنگ دینی در فرش اهدایی ناصرالدین شاه به پزشک یهودی دربار ایران*

فائزه قملاقی
دانشجوی کارشناسی ارشد فرش، دانشکده‌ی صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران
دکتر ایمان زکریایی کرمانی (نویسنده‌ی مسئول)
عضو هیئت علمی گروه فرش، دانشکده‌ی صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران
3i.zakariaee@aui.ac.ir
دکتر مهدی کشاورز افشار
عضو هیئت علمی گروه پژوهش و تاریخ هنر، دانشکده‌ی هنر، دانشگاه تربیت مدرس تهران، تهران، ایران
دکتر بیژن اربابی
عضو هیئت علمی گروه فرش، دانشکده‌ی هنرهای کاربردی،دانشگاه هنر ، تهران، ایران

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۶
پاییز و زمستان ۱۳۹۸

چکیده

ایران کشوری است با تاریخ و فرهنگ و هنر بسیار غنی و دارای مردمی با فرهنگ و ادیان مختلف که در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند. فرش اصیل‌ترین هنر ایرانی، که قدمتی به بلندای تاریخ دارد و همواره بستر مناسبی برای نشاندن نقش‌ها و نمادهایی بوده که نمایانگر باورها، آیین و رسوم، نمادهای مذهبی و اجتماعی و غیره را در بر داشته و دارد. قالی ایران به واسطه‌ی حضور نقش و نگارهای متفاوت بر روی آن، کالای هنری مناسب برای هدیه دادن و برقرار کردن ارتباط با افراد و جوامعی است که گاه از نظر فرهنگ و دین با یکدیگر در یک رتبه و رده قرار نداشته‌اند. یکی از این فرش‌هایی که دارای نقش و نماد مذهبی بوده، قالی اهدایی ناصرالدین شاه به پزشک یهودی خود نورمحمود است. نورمحمود، پزشک یهودی دربار ناصری بود که از یک سوءقصد جان سالم به در برد و ناصرالدین شاه این فرش را به عنوان هدیه به وی تقدیم کرد. لذا فرضیه را بر آن می‌گذاریم که فرش مذکور یک قالی اهدایی معمولی ملوکانه نبوده و از قدرت برقراری ارتباط بالایی بین جوامع و ادیان مختلف برخوردار بوده است. هدف از این پژوهش آن است تا با خوانش نمادها و مفاهیم موجود بر روی قالی مورد نظر به این پرسش پاسخ دهد که: خوانش و تحلیل قالی اهدایی ناصرالدین شاه به پزشک یهودی در چه فضای گفتمانی شکل گرفته و چه روابطی بین نقوش این فرش با مؤلفه‌ها و اصول دین یهود وجود دارد؟ در این پژوهش سعی بر آن است تا با استفاده از تحلیل گفتمان که امروزه تبدیل به گرایش بین رشته‌ای شده، گفتگو با افراد آگاه از نقوش و مفاهیم دین یهود به خوانش این نمادها پرداخته و آن‌ها را با کتب مقدس و اطلاعات موجود در منابع مکتوب تطبیق دهیم.نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که نقوش موجود بر روی این فرش برگرفته از کتاب مقدس یهودیان است و هنرمند با استفاده از تکرار قسمت یا قسمتهایی از کتاب مقدس و یا با بزرگ کشیدن اشخاص مهم از نظر مذهبی که برای یهودیان اهمیت ویژه ای دارد، این تقدس و اهمیت را نشان دهد.

واژه‌های کلیدی: فرش، دین یهود، نماد و نگاره، ناصرالدین شاه، نورمحمود.

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه‌ی مقطع کارشناسی ارشد با عنوان مطالعه‌ی گفتمانی تأثیرات فرهنگ دینی در فرش دوره‌ی قاجار در دانشکده‌ی فرش دانشگاه هنر اصفهان، به راهنمایی دکترایمان زکریایی کرمانی و دکتر مهدی کشاورز افشار و مشاوره دکتر بیژن اربابی است.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

مقدمه

فرش و طرح‌های نقش شده بر روی آن همواره زمینه‌ای مناسب برای انتقال پیام و برقراری ارتباط از زمان‌های دور تا به امروز بوده است. در دوره‌ی قاجار تغییرات عدیده‌ای در تمام سطوح کشور رخ داد و گفتمان سنتی حاکم در جامعه بر اثر سفر پادشاهان به اروپا، ورود عکاسی، چاپ روزنامه، تأسیس دارالفنون، ورود مبلغان مذهبی و مهم‌ترین اتفاق دوره‌ی قاجار یعنی مشروطه، تغییر بسیاری کرد.

به واسطه‌ی شرایط خاص اجتماعی از جمله ظهور عکاسی، رابطه با غرب و حضور غربیان در ایران و تصویرسازی و نقش کردن تصاویر و منظره بر روی قالی، بیش از گذشته دیده شد. قالی‌های تصویری، همواره بستر مناسبی برای به تصویر کشیدن داستان‌های عارفانه، عاشقانه و مضامین مذهبی برای انتقال مفاهیم مختلف است و می‌تواند مناسب‌ترین زمینه برای بازتاب اصیل و طبیعی تمدن و فرهنگی باشد که آن را پدید آورده است. شرایط خاص اجتماعی و سیاسی قاجاریه، سبب شد تا پای افرادی با مذاهب مختلف از جمله یهودیان به دربار ایران باز شود. یهودیان از زمان کوروش بزرگ، در جامعه ایران، در مشاغل مختلف فعالیت می‌کردند که از جمله‌ی این فعالیت‌ها طبابت بوده، که پزشک یهودی مذهب به درمان بیماران می‌پرداخت. از جمله‌ی این افراد، در دوره‌ی قاجار، نورمحمود پزشک یهودی در دربار ناصرالدین شاه بوده. است وی پزشکی حاذق و چیره‌دست و مورد علاقه‌ی شاه قاجار بود و همین علاقه سبب حسادت عده‌ای از افراد دربار شد تا جایی که به جان حکیم سوءقصد شد ولی نورمحمود از این مهلکه جان سالم به در برد.

قالی مورد تحقیق فرشی است که شاه قاجار به شکرانه‌ی نجات پزشک خود به وی اهدا کرده است. این قالی مملوء از نقوش و داستان‌های مربوط به دین یهود و خطوط عبری است که بیشتر آن‌ها از کتاب مقدس یهودیان الهام گرفته شده است.

هدف از تحقیق حاضر، خوانش و تحلیل قالی اهدایی ناصرالدین شاه به پزشک یهودی و پیدا کردن روابط بین نقوش موجود در فرش با مؤلفه‌ها و اصول دین یهود است. به دلیل این که در حوزه‌ی فرش تحقیقات کافی بین رشته‌ای، بین فرش با دیگر علوم صورت نگرفته است و جای خالی این نوع تحقیقات در این رشته‌ی هنری دیده می‌شود، لزوم آن دیده شد تا این تحقیق که قالی ایران و به ویژه فرش مذکور را از زاویه‌ی تاریخ، ادیان و با رویکرد تحلیل گفتمان و نشانه‌شناسی مورد کنکاش قرار داده، تا قدمی کوچک برای گسترش مرزهای علم و هنر شود.

پیشینه

درباره‌ی یهودیان ایران و همچنین تاریخ دین یهود کتاب‌هایی به چاپ رسیده است از جمله‌ی این اسناد می‌توان به مکتوب سرشار (۱۳۸٤) با نام فرزندان استر اشاره کرد که مجموعه مقالاتی را درباره‌ی دین یهود از آغاز جمع‌آوری کرده است. تاجبخش (۱۳٤٤) در کتاب خود به نام تاریخ دو اقلیت مذهبی یهود و مسیحیت در ایران درباره‌ی زندگی یهود، پیامبران، فرقه‌های مختلف و همچنین مقدسات این دو ادیان صحبت کرده است. ترابی (۱۳٤۷) در کتاب خود به نام تاریخ ادیان از زندگی یهود در گذشته و امروز مطالبی را عنوان کرده است.

لوی (۱۳۳۹) درجلد سوم از کتاب چهارجلدی تاریخ یهود به زندگی این قوم از زمان سلطان سنجر تا زمان رضا شاه پهلوی به نکات مهمی اشاره می‌کند. چیت‌سازیان (۱۳۸۸)، ژوله (۱۳۸٤)، حشمتی‌رضوی (۱۳۸٤) در نوشته‌های خود علاوه بر معرفی فرش از زمان پیدایش، تاریخ مختصری از این هنر را در دوره‌ی قاجار ارائه می‌دهند. اما درباره‌ی هنر و از جمله قالی‌بافی یهود کتابی خاص تدوین و به چاپ نرسیده است تنها فلتون (۱۹۹۷)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

در کتاب خود به معرفی قالی‌های یهودی پرداخته و چند نمونه از تصاویر این قالی‌ها را در کتاب خود آورده است.

محقق بر آن است تا با منابع موجود و همچنین گفتگو با افراد آگاه از دین و نمادهای یهود به خوانش فرش و همچنین برقراری ارتباط بین تصویر موجود و شرایط فرهنگی عهد قاجار بپردازد.

روش تحقیق

تحقیق حاضر بر حسب هدف در قالب تحقیق توسعه‌ای است، زیرا در جستجوی برقراری ارتباط بین فرش و فرهنگ دینی است. از نظر روش، جزء تحقیقات تاریخی و توصیفی-تحلیلی است. در تجزیه و تحلیل از روش استدلال منطقی (استقراء و قیاس) استفاده شده است.گردآوری اطلاعات به دو شیوه‌ی اسنادی و مصاحبه است که در حوزه‌ی تاریخی از جمله تاریخ قاجار در دوره‌ی ناصرالدین شاه و همچنین تاریخ فرش و یهودیان در این زمان از اسناد و مدارک موجود در کتابخانه استفاده شده است. اما در زمینه‌ی خوانش خطوط و تصاویر موجود در فرش مورد نظر از شیوه‌ی گفتگو و مصاحبه با افراد مطلع در این زمینه از جمله روحانی کنیسه، دکرداود اصفهان و کارشناس امور فرهنگی انجمن کلیمیان تهران بهره‌گیری شده است.

چهارچوب نظری

می‌توان گفت گفتمان فرآیندی است که حاصل مطالعه‌ی زبان به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی یا رویکرد جامعه‌شناختی به مقوله‌ی زبان است که گفته‌پردازی در لحظه لحظه‌ی آن ثبت می‌شود و گفته‌پردازی حضوری است در حال تولید و شکل‌گیری. حضوری که می‌تواند از طریق قطعات تحقق یافته متنی دریافت شود که این متن در خلل روابط اجتماعی و نه بیرون و مستقل از آن تولید، توزیع و مصرف می‌شود و به تعبیری دیگر، روابط قدرت و ساختارهای اجتماعی را در خود به صورت پنهان یا آشکار بازتاب می‌دهند. گفتمان، فعالیتی است که نتیجه‌ی کنش زبانی است و زبان نیز دارای معانی متفاوتی است که بخشی از آن در قالب گفتمان ظهور پیدا می‌کند و برای درک معانی دیگر از آن باید در گفتمان شرکت کرد و از یک مخاطب ساده به فاعل یا شریک گفتمانی تبدیل شد (شعیری، ۱۳۹۵: ۲۰ و ۱۷).

از بین رویکردهای تحلیل گفتمان، دو رویکرد وجه غالب داشته‌اند: رویکرد غیر انتقادی و انتقادی.

تحلیل انتقادی گفتمان، رویکردی بینارشته‌ای برای مطالعه‌ی گفتمان است و زبان را به عنوان شکلی از کارکرد بررسی می‌کند؛ در این روش به بررسی روابط ساختاری آشکار یا پنهان سلطه، تبعیض‌نژادی، قدرت، کنترل و تجلی آن‌ها در زبان پرداخته می‌شود. در تحلیل گفتمان انتقادی، انتقاد، قدرت و ایدئولوژی بررسی می‌شود (آقاگل‌زاده و غیاثیان، ۱۳۸٦: ٤٠).

زلیک هریس که از متقدمین رویکرد غیر انتقادی است، تحلیل گفتمان را در معنای وسیعی به کار گرفته است. او معتقد است بحث درباره‌ی گفتمان را از دو بعد می‌توان سامان داد: اول بسط رویه‌ها و روش‌های معمول در زبان‌شناسی توصیفی و کاربرد آن‌ها در سطح فرا جمله (متن) و دوم رابطه‌ی میان اطلاعات زبانی و غیرزبانی مانند رابطه‌ی زبان و فرهنگ و محیط و اجتماع. در بعد اول صرفاً اطلاعات زبانی مدنظر است ولی در بعد دوم اطلاعات غیرزبانی مثل فرهنگ، محیط و اجتماع که خارج از حیطه‌ی زبان‌شناسی است قرار می‌گیرد.

در این رویکرد غیر انتقادی، گفتمان متن از منظر زبان‌شناسی مورد بررسی قرار گرفته و گفتمان را حاصل مطالعه‌ی زبان به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی یا رویکرد جامعه‌شناختی به مقوله‌ی زبان می‌دانند و این امر را اثبات می‌کنند

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

که متن امری است اجتماعی که در خلال روابط اجتماعی و نه بیرون و مستقل از آن خلق می‌شود. باید دانست که در هر دوره، عصر و جامعه و برای هر مقطع اجتماعی و سیاسی یک گفتمان خاص وجود دارد که منعکس‌کننده ی ویژگی‌های ساختاری و اندیشه‌ای حاکم بر فرد و جامعه است و اساساً معنای پدیده‌های اجتماعی و سیاسی در چهار چوب گفتمان ساخته می‌شود. ازاین رو گفتمان را می‌توان فعالیتی دانست که خود نتیجه‌ی کنش زمانی است و از این رهگذر گفتمان جایگاهی می‌شود که عوامل گفتمانی (گفته‌پرداز و گفته‌یاب) برحسب عملیات زبانی فردی شده موضع‌گیری می‌کنند (شعیری، ۱۳۹۵: ۱۷). تحلیل گفتمان با نشانه‌شناسی و معناکاوی (معنی‌شناسی) در ارتباط است و از یکدیگر تأثیر می‌گیرند. می توان گفت که معنا و نشانه به یکدیگر وابسته‌اند و معنا در نشانه تجلی می‌یابد. معنا بدون نشانه و همچنین نشانه بدون معنا عقیم و پوچ است. فرآیندی که نشانه‌ی معناها در آن قرار می‌گیرند پویا و پایان‌ناپذیر است. فرآیند معناسازی خود تحت نظارت و کنترل نظام گفتمانی قرار دارد یکی از راه‌هایی که برای کنترل و نظارت در نظر گرفته شده قائل بودن به سطوح مختلف برای نشانه‌ی معناشناسی است به همین دلیل است که ابعاد مختلفی را برای نشانه‌ی معناشناسی در نظر می‌گیرند (همان،۱۳۹۵: ۱و۲). با توجه به تعاریف فوق در تحقیق حاضر از تحلیل گفتمان غیرانتقادی و نشانه– معناشناسی استفاده شده است. ابعادی که در تحقیق به آن پرداخته شده عبارتند از: بعد ارجاعی، بینامتنی، اعتقادی، روایی و شخصیت‌پردازی و بعد اخلاقی است.

دین یهود

دین یهود در قرن ۱۳ پ.م توسط موسی (ع) در فلسطین پایه‌گذاری شد. پیروان این دین با اسامی گوناگونی همچون بنی‌اسرائیل، عبرانیان و یهودیان شناخته می‌شوند که در این میان نام اسرائیل بر اسباط یا فرزندان دوازده‌گانه یعقوب نهاده شد. قوم بنی‌اسرائیل از نسل یعقوب هستند (رضایی، ۱۳۸٦: ٤١٤ و ٤٠٠؛ هیوم،۱۳۷۳: ٢٤٥). بعد از این که پادشاه بابل (بخت‌النصر) دوبار (۵۹۷ پ.م و ۵۸۵ پ.م) بر اورشلیم حمله و مسجدالاقصی را ویران کرد و یهودیان را به اسارت برد؛ بعد از این که کوروش کبیر در سال ۵۳۸ پ.م بابل را تسخیر کرد یهودیان را آزاد و به ایشان اجازه بازگشت به اورشلیم را داد (رضایی، ۱۳۸٦: ٤٥٩ و ٤٦٠؛ گرشویچ، ۱۳۸٤: ٢٦٩). یهودیان در این تاریخ طولانی برخلاف تعداد اندکشان در حیات سیاسی، دینی، علمی و اقتصادی مردم ایران تأثیرگذار بودند؛ از شهرهای ایران، کاشان در چند سده مساعدترین زمینه را در مقایسه با دیگر نقاط ایران و جهان برای همزیستی و بالندگی آنان فراهم ساخت. شرایط مساعد تا بدان‌جاست که برخی یهودیان کاشان را اورشلیم کوچک و یا کهکشان عالمان و ادیبان یهود خوانده‌اند (حیدری، فلاحیان وادقانی، ۱۳۹۳، ۵۹).

اوضاع و احوال یهودیان ایران در دوران سلطنت ناصرالدین شاه

در زمان ناصری (۱۸۹٦–۱۸٤۸ م)، امیرکبیر اصلاحاتی را در جامعه‌ی یهود انجام داد، اما تغییرات چندانی در جامعه‌ی یهود به وجود نیامد. در اواخر قرن نوزدهم میلادی عده‌ای از علما قوانینی را برای ممنوعیت یهودیان وضع کردند. روز ۱۲ جولای ۱۸۷۳ م، بارون روتسچیلد[1] کارخانه‌دار و آدولف[2] دیپلمات فرانسوی و رئیس ائتلاف جهانی اسرائیل با ناصرالدین‌شاه ملاقات کردند. آن‌ها در این ملاقات از بزرگواری کوروش نسبت به

1-. Baron Rothschild
2-. Adolf

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

یهودیان صحبت کردند و خواستار بهبود شرایط و اجازه‌ی تأسیس مدارس (آلیانس) در ایران شدند. شاه قاجار در ابتدا بدرفتاری با یهودیان را تکذیب کرد و اجازه‌ی تأسیس آلیانس را در ایران صادر کرد (اما به دلیل مشکلات و مسائل عدیده، تشکیل اولیه‌ی مدرسه‌ی آلیانس سی سال به تعویق افتاد). ناصرالدین‌شاه در دفتر یادداشت خود ماجرای این دیدار را یادداشت کرد. این جلسه فوایدی را برای جامعه‌ی یهود ایران به همراه داشت که برخی از آنان عبارت‌اند از: امور یهودیان به وزارت خارجه محول شد، قضات مسلمان از مصادره‌ی اموال و زمین‌های یهودیان در تهران منع شدند و برخی از قوانین ضد یهودی در تهران منسوخ شد. در سال ۱۸۸۹ م، زمانی که ناصرالدین‌شاه به دومین سفر خود به اروپا رفته بود عده‌ای از نمایندگان یهودی با وی در کاخ بوکینگهام[3] دیدار و خواسته خود مبنی بر تأسیس مدارس آلیانس را تکرار کردند. مدارس آلیانس پانزده سال بعد و در زمان مظفرالدین شاه (۱۹۰۷– ۱۸۹٦ م) تأسیس شد. اولین مدرسه در تهران افتتاح شد و تا سال ۱۹۰۸ م یازده مدرسه با ۲۲۲۵ دانش‌آموز در ایران مشغول به فعالیت شدند. آلیانس به‌عنوان مهم‌ترین پایگاه یهودیان ایران معرفی شد. با پیروز شدن مشروطه‌خواهان در آگوست ۱۹۰٦ م آن‌ها نامه‌ای از شاه دریافت کردند که به‌موجب آن به ایجاد مجلس شورای ملی دعوت‌شده بودند و درخواستشان مبنی بر شرکت نمایندگان یهودی، مسیحی و زرتشتی در مجلس پذیرفته شد (آفاری، ۱۳۸٤، ۱۹٤–۱٤۱).

تحلیل فرش اهدایی ناصرالدین شاه به پزشک یهودی

توصیف پیکره‌ی مطالعاتی

تصویر شماره ۱ تصویر فرش ابریشمی بافت کاشان در دوره‌ی قاجار است. هم اکنون در موزه‌ی بت زداک٤ در تورنتو کانادا نگهداری می‌شود.

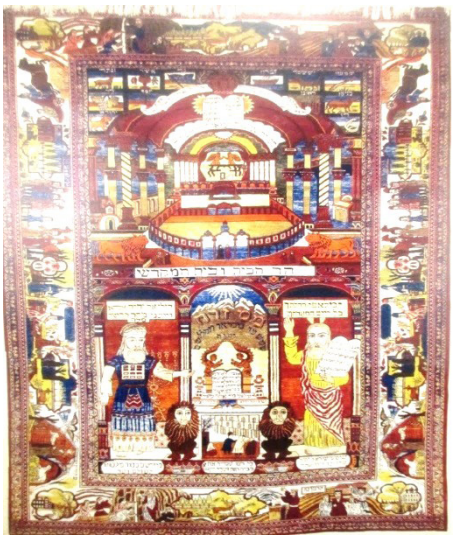

تصویر ۱– فرش اهدایی ناصرالدین شاه به پزشک یهودی (Beth Tzedek museum, Torento felton,1997: 157)

3-. Buckingham Palace

4- Bethzedek

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

با توجه به مدارک موجود، تصویر فوق فرش اهدایی ناصرالدین شاه به پزشک یهودی خود است. این فرش از هفت حاشیه که شامل یک حاشیه‌ی پهن و شش حاشیه‌ی باریک تشکیل شده است. حاشیه‌های باریک این فرش دارای نقوش ساده و قرینه است که به صورت واگیره طراحی و در کل حاشیه تکرار شده است. اما حاشیه‌ی پهن دارای نقوش تصویری با معنا و مفهوم خاص است. نقوش سمت راست و چپ حاشیه‌ی پهن و همچنین بالا و پایین حاشیه‌ی بزرگ این فرش با یکدیگر قرینه هستند. بعد از این حواشی وارد متن فرش می‌شویم که دارای کتیبه و هم دارای نقوش انسانی و معماری و جانوری است.

مطالعه‌ی متن فرش مورد نظر از دو نظام نشانه‌ای تشکیل شده که عبارتند از، نظام‌های کلامی که به صورت خطوط عبری در فرش ظاهر شده است و نظام تصویری که شامل پیکره‌های انسانی و حیوانی و فضاهای معماری است. فضای متن فرش را می‌توان به دو پلان تقسیم کرد. پلان بالایی که فضای معماری مکانی خاص را به تصویر کشیده است و در بالای این فضا کتیبه‌هایی بافته شده که داخل آن‌ها نقوش انسانی، حیوانی و یا گیاهی به همراه خطوط عبری بافته شده است. اما پلان دوم که در نیمه‌ی پایینی فرش قرار دارد با دو تصویر انسانی نظر مخاطب و بیننده را جلب می‌کند. همچنین در این قسمت کتیبه‌هایی به همراه نوشته و نقوش حیوانی نیز به چشم می خورد.

نورمحمود

در اوایل قرن نوزدهم یهودیان بسیاری که در طب سنتی ماهر بودند در سراسر ایران به عنوان پزشک مسافرت کردند که در زبان فارسی به آن‌ها حکیم گفته می‌شد و نورمحمود یکی از آن‌ها بود.

نورمحمود از پیروان آیین موسی (ع) و جزء پزشکان مخصوص دربار ناصرالدین شاه بود. نام وی حکیم خاخام نهورای (نورمحمود) است. وی در سال (۸۵۵ عبری/ ۱۲۳۸ هجری) در کاشان متولد شده و تا سن ۲۰ سالگی در مطب پدر خود مشغول طبابت بود. در ۳۵ سال اول زندگی خود به فراگیری علوم مختلف از جمله عبری، عربی، شرعیات و طب پرداخت. نورمحمود پس از اتمام درس به تهران آمد و در اندک زمانی نام وی در طبابت مشهور شده و اعیان و اشراف و شاهزادگان برای درمان به او مراجعه می‌کردند و در ردیف اطبای دربار قرار گرفت تا جایی که مورد حسادت عده ای از همکاران خود واقع شد.

شبی عده‌ای به خانه وی رفته و نورمحود و پسر ارشد وی را مورد اصابت قداره قرار می‌دهند، جراح‌باشی به کمک حکیم رفته و روده‌های وی را که از پهلو خارج شده بود با کمک خود حکیم داخل کرده و بخیه می‌زند و چون صدراعظم میرزا آقاخان از این واقعه اطلاع حاصل می‌کند متهمان را تعقیب و توقیف می‌نماید. در اثر حسادت عده‌ای حکیم به کاشان تبعید می‌شود و طولی نمی‌کشد که در اثر اقدامات صدراعظم، شاه حکم وی را برای مراجعت به تهران صادر کرده و به وی لقب (نورالحکما) می‌دهد. به واسطه‌ی نجات نورمحمود از سوءقصد، حسودان ناصرالدین شاه فرشی را برای ابراز خوشحالی از سلامت وی به نورمحمود هدیه داد و به مناسبت زنده شدن وی جشن گرفت و از او به عنوان خدمت‌گزار حقیقی و وفادار در روزنامه‌های دولتی تقدیر شد (لوی، ۱۳۳٤: ۷٥٤؛ 1997,notlef: 157).

نورالحکما را اولین مبتکر طب سوزنی در ایران می‌دانند وی طبیب و معجزه‌گر دربار ناصرالدین شاه بود که شاه از وی به عنوان پزشک مخصوص دربار دعوت به عمل آورد. در نخستین کارت پستال‌های ایران تصویر نورمحمود در حال تدریس به شاگردان و مداوای بیماران آورده شده است و همچنین تصویر وی بر روی چندین نمونه تمبر نیز دیده شده است (ضرابی، ۱۳۸٦: ٤٥).

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

تصویر ۲- خانواده‌ی خاخام نهورای پزشک یهودی دربار ناصری (لوی، ۱۳۳۹، ۷۵۵).

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۶
پاییز و زمستان ۱۳۹۸

تحلیل گفتمان

بعد ارجاعی

در این فرش شاهد تصاویری هستیم که در میان پیروان یهود دارای مفهومی مقدس و جنبه‌ی کاربردی است. از جمله‌ی این تصاویر می‌توان به معبد سلیمان، دیوار ندبه اشاره کرد. تصاویر بافته شده در این فرش با نمونه‌های موجود در دنیای واقعی دارای تفاوت‌هایی است، وجود این تفاوت‌ها سبب شده تا گمان برده شود که این فرش توسط هنرمندی بافته شده که پیرو آیین یهود نبوده و آگاهی کامل و جامعی نسبت به معماری و تصویر این دو مکان مقدس نداشته و تنها از قوه‌ی خیال و تصورات خود برای بافت این فرش استفاده کرده است. تصویر معبد سلیمان را هنرمند در قسمت بالایی متن فرش بافته است که در بعد بینامتنی توضیح آن آورده شده و تصویر موجود در کتب یهودیان در تصویر شماره‌ی ٤ آورده شده است. از دیگر مکان‌های مقدس برای پیروان یهود که در فرش مذکور بافته شده دیوار ندبه است که این دیوار نیز همانند معبد سلیمان به هنگام تصویر شدن بر فرش دستخوش تغییراتی شده است. تصویر دیوار ندبه در قسمت پایین متن فرش بافته شده که در بعد بینامتنی به آن پرداخته شده است. اما دیوار ندبه‌ی موجود در شهر اورشلیم (تصویر شماره۳) تفاوت هایی با دیوار بافته شده در فرش دارد که از آن جمله می‌توان به وجود پنجره در تصویر بافته شده اشاره کرد. در این فرش شاهد تقسیم کردن فضا با استفاده از قرار دادن ستون در متن فرش هستیم که این ستون‌ها شباهت هایی با معماری دوره‌ی قاجار دارد، این ستون‌ها را می‌توان در تصویر شماره ۷، متن فرش قسمت دوم در فضای اصلی معبد مقدس مشاهده کرد. در تصویر شماره ۵ و ٦ نمونه ای از این ستون‌ها که در معماری خانه طباطبایی‌های کاشان استفاده شده را مشاهده کرد.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

تصویر ۳- دیوار ندبه در اورشلیم (وبگاه جهان نیوز، ۱۳۸۹)[۵]

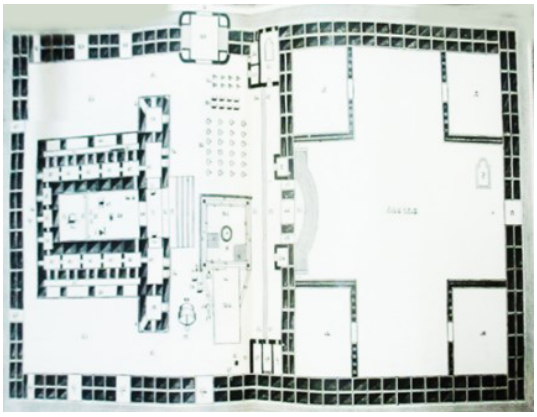

تصویر ۴- نمای بالا از معبد سلیمان،(میشنا، جلد ۵، فصل ۳ رساله‌ی میدوت).

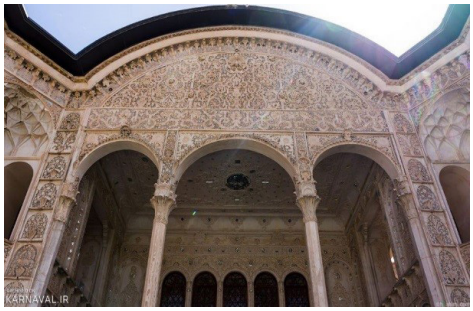

تصویر ۵ و ۶- ستون‌های موجود در خانه‌ی طباطبایی‌های کاشان (وبگاه مرجع معماری و ساختمان،۱۳۹۴)[۶]

- **تحلیل گفتمان**
- **بعد بینامتنی**

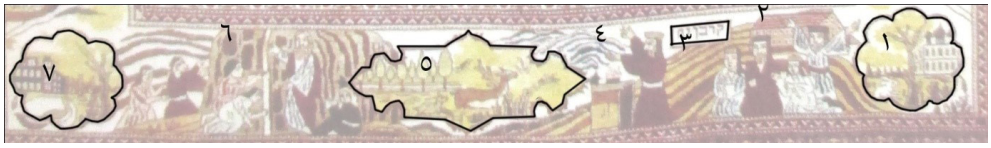

تصویر ۷- قسمت پایین حاشیه‌ی پهن فرش اهدایی ناصرالدین شاه

5- http://www.jahannews.com/report/152749

6- http://www.archinfo.ir/خانه-طباطبایی-ها-در-کاشان

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

تصویر شماره‌ی۷ حاشیه‌ی پهن فرش مورد نظر است. قاب شماره‌ی ۱ در تصویر بالا سمبل و نشانی از باغ عدن است که این تصویر با اندک اختلافی در طرح آن در چهارگوشه‌ی حاشیه تکرار شده است. شماره‌ی ۲ تصویر حضرت آدم و حوا و دو پسرشان (هابیل و قابیل) را نشان می‌دهد. در کتیبه‌ی شماره‌ی ۳ در تصویر بالا به خط عبری عبارت «**قربانی نوح**» نوشته شده شده است که شماره‌ی ٤ قربانی بردن حضرت نوح به درگاه خداوند را بعد از طوفان به تصویر کشیده است. فضای محدوده شماره‌ی ۵ سرسبزی و آبادی بعد از طوفان را نشان می‌دهد. شماره‌ی٦ تصویر حضرت ابراهیم و سارا است که افراد را به خداپرستی دعوت می‌کنند و افرادی که زانو زده‌اند، کسانی هستند که ایمان آورده و به حضرت ابراهیم احترام می‌گذارند؛ در تصویر دست حضرت ابراهیم بالا است و این مفهوم را می رساند که وی برای ایمان‌آورندگان دعای خیر و برکت می‌کند. شماره‌ی ۷ نیز با اختلاف جزئی که با شماره‌ی ۱ دارد همان باغ عدن را نشان می‌دهد.

تصویر ۸- قسمت عمودی حاشیه‌ی پهن (قسمت اول)

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ٣٦
پاییز و زمستان ۱۳۹۸

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

تصویر شماره‌ی ۸ قسمت عمودی حاشیه‌ی پهن (قسمت اول) نیز داستان‌هایی از کتاب مقدس آورده شده است در نیمه‌ی ابتدایی آن و در قسمت محصور شده (شماره‌ی ۱) با خط عبری عبارت «**دست و پا بستن اسحق**» نوشته شده است. در قسمت (شماره‌ی ۲) حکایت زیبایی به تصویر کشیده شده است در پلان مذکور شخص ایستاده حضرت ابراهیم و کسی که دست و پا بسته است حضرت اسحق است و داستان قربانی کردن اسحق توسط ابراهیم (ع) را روایت می‌کند که در این هنگام خداوند قوچی را برای قربانی کردن می‌فرستد.

تصویر قوچی را نیز در پشت تصویر ابراهیم (ع) می‌توان دید. تصویر (شماره‌ی ۳) نماد فرشته‌ای است که به حضرت ابراهیم آشکار شده و دستور خداوند برای قربانی کردن اسحاق را به وی ابلاغ می‌کند. قسمت (شماره‌ی ٤) به عنوان تزیین و برای پر کردن فضای خالی به کار برده شده است. تصاویر مربوط به (شماره‌ی ۵) در این قسمت پیکر چهار انسان (سه نفر ایستاده و یک نفر نشسته) و تصویر نوزادی در وسط آورده شده که تمام این تصاویر مربوط به حکایتی از دوران کودکی حضرت موسی (ع) است. زمانی که حضرت موسی توسط دختر فرعون از آب گرفته می‌شود وی را نزد فرعون می‌آورند و طبق روایت یهود زمانی که حضرت موسی کودک بود فرعون او را در آغوش گرفت و موسی تاج فرعون را از سر او برداشت. برداشتی که معبران از این کار کودک کردند این بود که کودک زمانی تاج و تخت فرعون را برهم می‌زند. روایت است که فرشته‌ای از جانب خداوند به شکل یکی از مشاوران فرعون ظاهر شد و گفت این کودک است و باید او را امتحان کرد چون تاج دارای جواهراتی قرمز رنگ دارد کودک جذب آن شده است. برای امتحان طفل، ظرفی پر از لعل و ظرف دیگری مملو از زغال افروخته در برابر کودک قرار دادند و موسی زغال برافروخته را انتخاب کرد و به این ترتیب جانش نجات یافت.

شماره‌ی ٦ نیز به خط عبری «دختر فرعون» نوشته شده که در زبان عبری به آن (بیتیا) یعنی دختر خدا گویند، زیرا به اعتقاد یهود دختر فرعون موسی را از آب گرفت (سفر خروج، فصل۲، آیه ۱۱-۱).

در قسمت دوم از حاشیه‌ی پهن (تصویر ۹) و شماره ۷ به فروختن حضرت یوسف توسط برادران اشاره دارد. تصویر کودک در وسط نماینده‌ی یوسف و نشان دادن تعدادی پیکره‌ی انسانی نماینده‌ی برادران و دو تصویر انسان و شتر نشان دهنده‌ی قافله‌ای است که یوسف به آن‌ها فروخته شد. شماره‌ی ۸ خط عبری است که عبارت «فروش حضرت یوسف» را نوشته که به عنوان تیتری برای شماره‌ی ۷ است. شماره‌ی ۹ نیز همانند شماره ٤ برای تزیین و پرکردن فضای خالی استفاده شده است. شماره‌ی ۱۰ مهاجرت حضرت یعقوب به مصر بعد از یافتن حضرت یوسف را به تصویر کشیده است. بعد از این حاشیه‌ی زیبا و پر راز و رمز با سه حاشیه‌ی باریک روبه رو می‌شویم که دارای طرح ساده و تکرار نقوش هندسی است. دلیل این نوع انتخاب می‌تواند این باشد که بیننده پس از گذر از یک حاشیه‌ی پر داستان و کنشگر و توجه به انواع تصاویر و نوشته‌ها در آن با حاشیه‌های آرام و ملایم رو به رو شود تا مقداری از هیجان و قلیان درونی وی کاسته و زمینه‌ای باشد برای ورود به متن که اوج کنش‌گران و داستان‌های زیبا و پر از معنا و مفهوم است. متن این قالی دارای طرح تصویری و بدون قرینه است و ترکیبی است از نقوش انسانی، حیوانی، نقوش گیاهی و فضای معماری و خطوط عبری است. در تصویر شماره‌ی ۱۰ (قسمت اول) کتیبه‌ای که در پایین متن فرش قرار دارد را نشان می‌دهد که به خط عبری عباراتی را نوشته است. در کتیبه‌ی شماره‌ی ۱ عبارت زیر نوشته شده است: «بشنو اسرائیل خداوند خالق ما خداوند یکتاست» (سفر تثنیه فصل ٦، آیه ٤).

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳٦
پاییز و زمستان ۱۳۹۸

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۶
پاییز و زمستان ۱۳۹۸

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

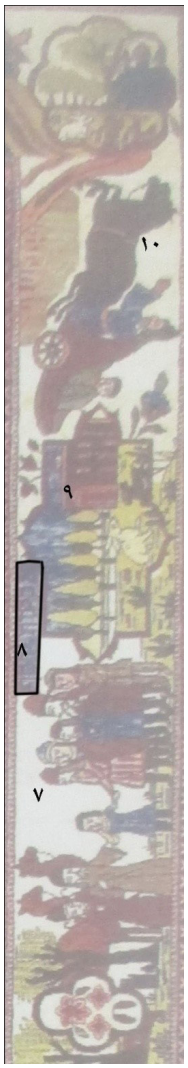

تصویر ۹- قسمت عمودی حاشیه‌ی پهن (قسمت دوم)

طبق روایت کتاب مقدس یعقوب پیامبر در جنگ با فرشته‌ی خدا پیروز می‌شود و فرشته‌ی خدا به وی لقب اسرائیل یعنی شخص پیروز بر فرشته‌ی خداوند را اعطاء می‌کند و بنی اسرائیل از اینجا پیدا شد. در واقع یعقوب همان فردی است که فرزندانش به بنی اسرائیل معروف شده (رضایی،۶۸۳۱: ٤١٤، انتظار حجت،۶۸۳۱: ٤٥). کتیبه‌ی شماره‌ی ۲ دارای نوشته‌ای با این مضمون است: «چرا که رغبت دارند بندگان تو حتی به سنگ‌هایش حتی به خاکش هم التماس می‌کنند» (مزامیر داوود. فصل ۲۰۱، آیه ۵۱). کتیبه‌ی شماره‌ی ۳ عبارت «معزز است نام جلال پادشاهیش تا به ابد» نوشته شده است.

تصویر ۱۰- متن فرش قسمت اول

در پیکره‌ی انسانی که با شماره‌ی ٤ مشخص شده است به صورت تمثیلی حضرت موسی (ع) را نشان می‌دهد. نوری که در بالای سر تصویر فوق به رنگ زرد دیده می‌شود هاله‌ی نوری است که معمولاً کل صورت را می‌پوشاند که این اتفاق برای تصویر فوق نیفتاده است و فقط به صورت دو شعاع نور در بالای سر حضرت موسی کشیده شده است. نورانی شدن چهره فقط برای حضرت موسی (ع) اتفاق می‌افتد و آن هم زمانی است که حضرت از کوه طور با الواح برگشت چهره‌اش آن‌قدر نورانی بود که ابتدا حضرت هارون و دیگران جرأت نزدیک شدن به حضرت را نداشتند. احتمالاً این تصویر زمان بازگشت حضرت از کوه را نشان می‌دهد زیرا علاوه بر نور بالای سر، لوحی نیز در دست حضرت است که در تصویر شماره‌ی ۵ مشخص است که در آن ده فرمان موسی نوشته شده که در جدول شماره‌ی ٤ آورده شده است.

جدول ۱- ده فرمان موسی (ع)

۱- من خداوند خالق تو هستم	٦- قتل نکن
۲- نباشد خدایی غیر از من برای تو	۷- زنا نکن
۳- نام خدا را باطل مبر	۸- دزدی نکن
٤- روز شنبه را یاد داشته باش که مقدس نگه داری	۹ - شهادت دروغ علیه دوستت نده
۵- پدر و مادرت را احترام بگذار	۱۰- حسود مباش

(نگارنده)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

بعد از نوری که در بالای سر حضرت آورده شده شاهد کتیبه‌ای با خطوط عبری (تصویر شماره‌ی ٦) هستیم که در این کتیبه عبارت:

« پر می‌شود دهان من از مدح و تسبیح تو و تمام روز از جلال تو» (مزامیر داود فصل ۱۷، آیه ۸)

در کنار پای حضرت موسی تصویر شیر (تصویر شماره‌ی ۷) آورده شده که در تصویر شماره‌ی ۹ تکرار همین شیر آورده شده است که می‌تواند سمبل قدرت و ستون و محافظ باشد و همچنین نمادی از پادشاهی و سمبل یهودیان است. در بین این دو شیر و در قاب کوچکی در وسط (تصویر شماره‌ی ۸) تصویر دیوار ندبه کشیده شده است. اما تفاوت‌هایی با دیواری که یهودیان آن را ندبه می‌خوانند دارد و آن نبود پنجره در دیوار اصلی و تماماً از سنگ ساخته شدن این دیوار است در حالی که در تصویر فوق تعدادی پنجره قرار داده شده است. وجود افراد با لباس مخصوص نماز در جلوی این دیوار می‌توان این حدس را زد که این همان دیوار ندبه است. هنگام خراب شدن بیت‌المقدس سه دیوار آن فرو ریخت اما دیوار غربی به خواست خداوند سالم ماند که آن را دیوار ندبه نام نهادند. نبوکد نصر، پادشاه بابل دوبار بر اورشلیم حمله و آن‌جا را تسخیر کرد که یک‌بار در سال ۷۹۵ ق.م و بار دوم در سال ۵۸۵ ق.م این اتفاق رخ داد که پس از تسخیر اورشلیم، معبد بیت‌المقدس را خراب کرد و تعداد زیادی از یهودیان را به اسارت برد که به اسارت بابلی معروف شد و تا سال ۸۳۵ ق.م ادامه داشت بعد از این تاریخ یهودیان در سراسر دنیا پراکنده شدند و عده‌ای نیز به ایران آمدند. کوروش کبیر در سال ۸۳۵ ق.م بابل را تسخیر کرد و به یهودیان آزادی کامل و اجازه بازگشت به اورشلیم را داد و حتی هزینه‌ی مرمت بنا را نیز بر عهده گرفت.

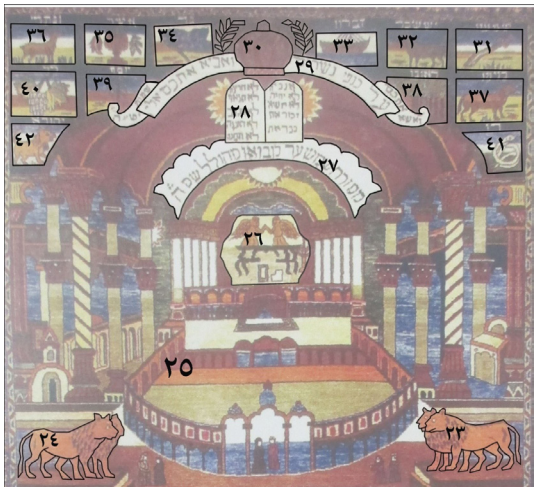

تصویر ۱۱- متن فرش قسمت دوم

در تصویر شماره‌ی ۱۱ (قسمت دوم متن فرش) نیز شاهد تصاویر و نقوشی هستیم که مرتبط با دین یهود و کتاب مقدس آن‌ها است. در این تصویر، نقوش مشخص شده با شماره‌ی ۲۳ و ۲٤ که در مقابل و به صورت تکرار کشیده شده تصویر شیر که نمادی است از قدرت و سمبل پادشاهی و یهوده است. فضای مشخص شده با شماره‌ی ۲۵

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳٦
پاییز و زمستان ۱۳۹۸

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

تصویری از مکان مقدس که می‌تواند نمادی از صحن و بارگاه حضرت سلیمان باشد. رنگ آبی که در معبد آورده شده یادآور آسمان و آسمان نیز یادآور خداوند است و این که انسان همیشه به یاد خدا و پیرو فرامین او باشد؛ به بیان دیگر آبی نشانه‌ی ملکوت خدا، آرامش ابدی و زندگی جاودانی است (حزقیال نبی، فصل ۱، آیه ۲۶).

نمای معبد سلیمان نیز مصداق عبارتی است که در قسمت شماره‌ی ۲۲ آورده شده بود. در بالای مکان مقدس تصویری نمادین از صندق عهد به همراه دو فرشته که می‌توان گفت دو کروویم[۷](فرشته‌هایی به شکل دختر بچه و پسر بچه) هستند آورده شده است؛ این فرشته‌ها مسئول نگهبانی از صندوق عهد هستند (شماره‌ی ۲۶)؛ زمانی که این صندوق ساخته شد یک مکعب مستطیل از جنس چوب شمشاد جنگلی بود که روکشی از جنس طلا از داخل و بیرون داشت و بر روی درپوش آن تصویری از دو فرشته بود که داخل صندوق الواح ده فرمان موسی نگهداری می‌شده است (سفر خروج، فصل ۲۵ آیه۲۰-۱۶). نماد این دو فرشته و همچنین ده فرمان موسی در قسمت‌های دیگری نیز تکرار شده است (شماره‌های ۵،۱۶،۱۷ و ۲۱) که نشان‌دهنده‌ی اهمیت این الواح برای پیروان آن است. در قسمت بالایی ده فرمان شاهد کتیبه‌ای به صورت هلالی شکل هستیم (شماره‌ی ۲۷) که با خط عبری جمله‌ای از حضرت داود بر روی آن حک شده است با این مضمون که:

«**از طلوع آفتاب تا غروب آن نام خداوند ممدوح است**»(تهیلیم، مزامیر حضرت داود، فصل ۱۱۳، آیه ۳). (شماره‌ی ۲۸) در این‌جا نیز دوباره شاهد لوح گشوده شده‌ای هستیم که در آن ده فرمان موسی نوشته شده است. (شماره‌ی۳۰) شاهد تصویر تاج در بین شاخه‌ی زیتون هستیم که این تاج در بین یهودیان بسیار با اهمیت است. در آیین یهود سه تاج افتخار (افتخارات معنوی) وجود دارد که عبارتند از:۱- تاج کهانت، که نسل حضرت هارون کاهن است، که مسئولیت اجرا و تقدیم قربانی در معبد بیت‌المقدس را به عهده داشتند و فرد کاهن ارجحیت‌هایی را نسبت به افراد عادی دارا هستند. ۲- تاج حکومت و سلطنت است که در خاندان یهودا است و بعد از بین فرزندان یهودا، خدا به حضرت داود آن را می‌بخشد و پادشاه هم نسبت به افراد عادی دارای امتیازاتی است. ۳- تاج افتخار معنوی، دیگر تاج تورات که در واقع علم تورات است و هرکسی که دارای علم تورات باشد شایسته‌ی دریافت این تاج است. در تلمود، رساله‌ی پدران اشاره می‌کند که از بین این سه تاج، تاج تورات از بقیه دارای اهمیت بیشتری است و یک تاج معنوی دیگر که بقیه ی تاج‌ها به آن نیاز دارند تاج نیک نامی است زیرا یک کاهن یا پادشاه و یا عالم تورات می تواند خوب یا بد باشد و چیزی که بالاتر از بقیه قرار دارد تاج نیک نامی است که سه گروه دیگر به آن نیاز دارند. در اطراف تصویر تاج (شماره‌ی ۲۹) آیه ای از تورات نوشته شده است:

«**حمل می کنم شما را بر بال های عقاب و می‌آورم شما را به سوی خودم**». (سفر خروج، فصل ۱۹: آیه ٤). در قسمت بالایی فرش شاهد دوازده کتیبه (شماره‌ی ۳۱ تا ٤۲) هستیم که داخل کتیبه‌ها تصویری از یک حیوان یا شی و یا گیاه قرار دارد و بالای هر کتیبه عباراتی با خط عبری نوشته شده است. این دوازده کتیبه نماد و سمبل دوازده فرزند یعقوب هستندکه هرکدام از فرزندان صاحب قبیله و هر قبیله دارای نماد و سمبلی مخصوص به خود است و اما معنای هر یک از قاب‌ها عبارتند از: (شماره‌ی ۳۱) تصویر شمشیر که به معنای جسور و خشن است و نماد و سمبل شمعون است (شماره‌ی ۳۲). تصویر الاغ که نمادی از بارکشی و سمبل ایساخار است که یوغ دستورات خداوند و تورات را به عهده می‌گیرد. (شماره‌ی ۳۳) تصویر قایق و کشتی که سمبل زبولون است چرا که این قبیله بعدها هم در سرزمین مقدس در کنار دریا ساکن شدند. (شماره‌ی ۳٤) شکل پرچم و سمبل قبیله‌ی گاد که

۷- کروو نام عبری فرشته‌ای است که فارسی آن کروبی است.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

سمبل پرچم افتخار و خیمه هستند. شماره‌ی (۳۵) شکل شاخه‌ی درخت زیتون که نماد قبیله‌ی آشر است. شماره‌ی (۳٦) قوم نفتالی که به غزال تیزپا که خبرهای خوب و خوش می‌رسانند. شماره‌ی (۳۷) تصویر گرگ که نماد بنیامین و سمبل قدرت است. شماره‌ی (۳۸) قبیله رئوبن که به خورشید تابان تشبیه شده‌اند. شماره‌ی (۳۹) قبیله‌ی یوسف به شاخه‌ی نخل شاداب طرف جوی می‌مانند ولی در بیشتر مواقع این قوم به گاو و گاومیش هم تشبیه می‌شوند چرا که گاو از همه‌ی حیوانات قوی‌تر و مهم‌تر است و یوسف نیز از نظر خیررسانی به دیگران قوی‌تر و عالی‌تر است. شماره‌ی (٤۰) لوی به تاکستان تشبیه شده است. شماره‌ی (٤۱) تصویر مار یا افعی که به معنی پیروزی و نجات‌بخشی است به قبیله دان رسیده است. شماره‌ی (٤۲) تصویر شیر نماد قوم یهودا که سمبل قدرت است. طرح سه طاقی از طرح‌های مورد علاقه‌ی کلیمیان است که در قسمت اول و دوم متن فرش مورد تحقیق نیز به تصویر کشیده شده است، این طرح غیر از طاق تورات یادآور ترکیب دروازه‌ی سه‌گانه در دیوار جنوبی کوه معبد یا حرم شریف (مسجدالاقصی و قبه‌الصخره) است (نیکوئی، مظاهری تهرانی، ۱۳۹۵، ۳۲).

علاوه بر دین یهودیت، هنرمند برای بافت این فرش از طرح و نقش‌های ایرانی در دوره‌ی قاجار نیز الهام گرفته است که نمونه‌ای از آن‌ها در جدول شماره‌ی ۲ آورده شده است.

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳٦
پاییز و زمستان ۱۳۹۸

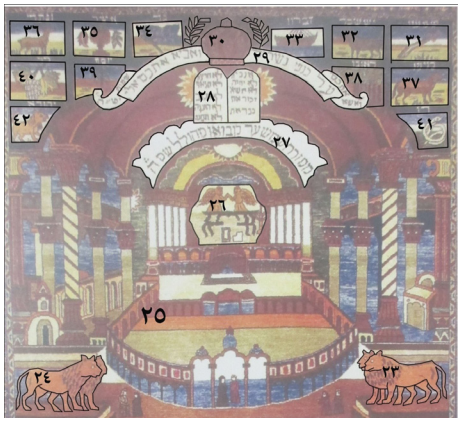

تصویر ۱۲- قسمتی از متن فرش قسمت دوم

تصویر -۱۳ قالی صحرای سینا (felton, 1997: 100)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

جدول ۲- تشابهات هنر دوره‌ی قاجار و فرش مورد تحقیق)

نمونه‌های موجود در فرش مورد تحقیق	نمونه‌های مشابه در هنر دوره‌ی قاجار
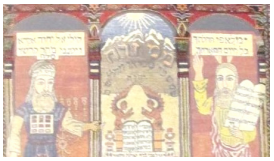	
ستون‌های موجود در قالی مورد تحقیق	ستون‌های موجود در خانه طباطبایی‌های کاشان (وبگاه مرجع معماری و ساختمان، ۱۳۹٤)
تصویر خورشید در زمینه‌ی قالی مورد تحقیق	عمارت و کاخ شمس‌العماره قاجار (وب سایت فن و هنر ایران زمین، ۲۰۱۵)[۸]
تصویر شیر در قالی مورد تحقیق	تصویر شیر در سردر عمارت باغ عفیف‌آباد دوره‌ی قاجار (پنجه‌باشی و دولاب، ۱۳۹۷: ۱۰۹)
	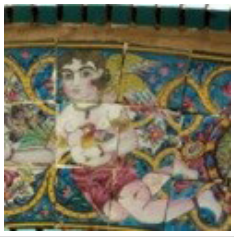
تصویر فرشته در قالی مورد تحقیق	تصویر فرشته در سردر حسینیه‌ی معاون‌الملک کرمانشاه دوره‌ی قاجار (صفرزاده و احمدی، ۱۳۹۳: ۵۴)

(نگارنده)

8- https://ashwood.ir/

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

بعد اعتقادی

حضرت موسی، پیغمبر و رهبر دین یهود است و خداوند توسط موسی قوانین دین و شریعت یهود را در کوه سینا به بنی‌اسرائیل ابلاغ نمود. یهودیان معتقدند حضرت موسی ده فرمان و تورات را با خود از کوه پایین آورد که فهرستی از دستورات مذهبی از طرف خداوند است، این فرامین بر دو لوح سنگی حک شده و یهودیان پیروی از ده فرمان و تورات را بر خود واجب می‌دانند. از مکان‌های مقدس برای یهودیان، معبد مقدس و دیوار ندبه است که محلی برای عبادت و برآورده شدن آرزوست. نماز خواندن و دعا کردن در مقابل دیوار ندبه از مقدس‌ترین اعمال نزد یهودیان است. یهودیان بسیاری در مقابل این دیوار به دعا و عبادت می‌پردازند و بر ویرانی بیت‌المقدس ندبه می‌کنند و همچنین آیاتی از کتاب مقدس را در برابر این دیوار قرائت می‌کنند. بافت تصویر حضرت موسی و برادرش هارون، به تصویر کشیدن معبد مقدس بزرگ‌تر از دیگر تصاویر موجود در فرش و همچنین تکرار ده فرمان به همراه دیوار ندبه و آیاتی مربوط به تورات در این فرش نشان از اعتقاد عمیق یهودیان به موارد ذکر شده دارد. آیاتی مربوط به پرستش خداوند و عبادت به همراه دیوار ندبه و معبد مقدس یهودیان که بهترین مکان‌ها برای عبادت این قوم است، نشان از جایگاه ویژه نماز و دعا در بین این قوم دارد که بر روی این فرش نیز بافته شده است.

اعتقاد به روایات و داستان مربوط به پیامبران گذشته که داستان و سرگذشت آن‌ها در کتب مقدس یهود بیان شده است، سبب شد تا این روایات و داستان‌ها در حاشیه‌ی پهن فرش نمایان شود. اعتقاد و احترامی که بنی‌اسرائیل برای فرزندان یعقوب نبی قائل هستند، سبب بافته شدن نمادهای مربوط به فرزندان حضرت یعقوب در متن فرش شده است.

تصویر ۱۴- عبادت یهودیان در مقابل دیوار ندبه (وبگاه آئی‌بی سی اردو، ۲۰۱۵)[۹]

8- http//:ibcurdu.com/news4758/

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

بعد روایی و شخصیت‌پردازی

تمامی صحنه‌های به تصویر کشیده شده در فرش مورد تحقیق، قسمت‌هایی از داستان خلقت و سیر آفرینش تا زمان ساخته‌شدن معبد بیت‌المقدس را به زیبایی به تصویر کشیده است. در این فرش شخصیت‌های دارای احترام در تورات بافته شده‌اند. دین یهود جزء ادیان ابراهیمی است؛ از این رو حضرت ابراهیم و فرزندانش دارای احترام خاصی در بین ادیان توحیدی ابراهیمی هستند. در این فرش نیز اسباط دوازده‌گانه‌ی حضرت ابراهیم در بالاترین قسمت متن فرش و همچنین تصویر حضرت ابراهیم و همسرش ساره و قربانی کردن اسحاق توسط ابراهیم در حاشیه‌ی فرش تصویر شده تا نشانی از ارادت یهودیان به این پیامبر خدا باشد. همچنین تصویرحضرت موسی پیام‌آور دین یهود که ده فرمان و تورات را برای یهودیان آورد، به همراه برادرش هارون بزگ‌تر از دیگر تصاویر در متن فرش بافته شده است، بزرگ کشیدن تصویر حضرت موسی و هارون نشان از اهمیت این افراد در بین یهودیان دارد. علاوه بر این داستان زندگی حضرت موسی و لحظه از آب گرفتن این پیامبر توسط دختر فرعون در حاشیه فرش نیز بافته شده است. نمونه‌ی دیگر تصویرسازی صحنه‌ی فروخته شدن حضرت یوسف توسط برادران است که در حاشیه‌ی فرش بافته شده و قرار گرفتن تصویر شتر در کنار پیکره‌های انسانی نشان کاروانی است که یوسف را خریده‌اند. تعداد پیکره‌های انسانی در سمت مقابل نیز نشان‌دهنده‌ی برادران یوسف است. در ادامه نیز شاهد تصویر انسانی سوار بر اسب هستیم که در ادامه‌ی داستان یوسف نماد حضرت ایوب برای عزیمت به مصر و دیدار یوسف است. توالی داستان‌ها و پرداختن به شخصیت‌های اصلی و مهم هر یک از داستان‌های موجود در تورات که در فرش مورد نظر نیز بافته شده نشان از اهمیت این داستان‌ها و روایات و همچنین شخصیت‌های آن است. روایت‌ها و شخصیت‌ها به صورت منطقی و در نظم و ترتیب خاصی در فرش مورد نظر بافته شده است. نشان دادن تصاویر شخصیت‌های مهم و برجسته‌ی دین یهود در قالب لباس و پیکره‌نگاری قاجاری نشان از تأثیر باستان‌گرایی حاکم بر هنر دوره‌ی قاجار است، که نه تنها در این فرش بلکه در سایر هنرهای دوره‌ی قاجار نیز می‌توان این مورد را مشاهده کرد.

بعد اخلاقی

اخلاق جوهره‌ی یهودیت است. اصول اخلاقی دین یهود نخست در ده فرمان موسی بیان و سپس در قوانین شریعت تورات آمده است. در آموزه‌های تورات اخلاق جایگاه ویژه‌ای دارد و در بسیاری از دستورهای این کتاب اخلاقی به آن اهمیت ویژه‌ای داده‌اند. و در ده فرمان موسی نیز این نکته ذکر شده است و اکثریت فرمان‌ها (ده فرمان) اخلاقی هستند. در فرش مذکور نیز این موضوع با تکرار نقش ده فرمان موسی نشان داده شده است که از اهمیت آموزه‌های اخلاقی در بین پیروان موسی خبر می‌دهد. از دیگر مواردی که در فرش مورد تحقیق وجود دارد و می توان از آن‌ها درس‌های اخلاقی گرفت داستان قربانی کردن حضرت ابراهیم که در حاشیه‌ی فرش به تصویر کشیده شده است که اعتماد و توکل به خداوند را به بندگان می‌آموزد. همچنین اعتماد ابراهیم به خداوند و پذیرش رنج قربانی کردن فرزند سبب شد تا ابراهیم تعالی یابد و خداوند به او برکت دهد و عهدی میان خدا و نوادگان ابراهیم شکل گیرد. همچنین داستان فروخته شدن حضرت یوسف توسط برادرانش که نمونه‌ی خوبی از عاقبت حسادت و سوءظن را برای خواننده به تصویر می‌کشد.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

نتیجه‌گیری

در زمان قاجاریان هنر قالی بافی بعد از مدتی جکود جانی دوباره گرفت.

پس از خوانش نشانگان کلامی و بصری در فرش مورد نظر مشخص شد که تمامی تصاویر و نوشته‌های درون فرش هماهنگ با آموزه‌های دین یهود محسوب می شود. همچنین طرح فرش از دو چشمه‌ی دین یهود و هنر ایران دوره‌ی قاجار سیراب شده است. و می‌توان این نتیجه را گرفت که از این فرش برای برقراری دوستی و برادری بین دو دین بزرگ یعنی اسلام و یهود استفاده شده است. تسامح و تساهل جامعه ایران نسبت به سایر ادیان الهی در اکثر حکومت‌های تاریخی این کهن سرزمین چه در قبل از اسلام و چه بعد از اسلام دیده شده و گواه دوستی و مودت مردمان این سرزمین با دیگر انسان‌ها خواه از کیش خود و خواه دارای دینی مستقل و جدا از ایرانیان مسلمان است.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

نگارنده در این پژوهش به تأثیر دین یهود بر روی فرش دوره‌ی قاجار پرداخته است امید است این تحقیق سرآغازی برای پژوهش‌های آتی درباره‌ی هر یک از ادیان و یا فرقه‌های موجود در دوره‌ی قاجار و یا هر دوره‌ی تاریخی از این کهن سرزمین و تأثیر این ادیان و فرقه‌ها بر روی فرش دست‌باف باشد.

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۶
پاییز و زمستان ۱۳۹۸

پی‌نوشت

لازم به ذکر است در این مقاله منابع مربوط به کتب مقدس دین یهود و کلیه خطوط عبری توسط آقای دکتر یونس حمامی لاله زار (مسئول امور فرهنگی انجمن کلیمیان تهران و خاخام کنیسه ابریشمی تهران) ترجمه شده است.

تشکر و قدردانی

نهایت سپاس و تشکر را از جناب آقای دکتر یونس حمامی لاله‌زار (مسئول امور فرهنگی انجمن کلیمیان تهران- خاخام کنیسه‌ی ابریشمی تهران) و جناب آقای کهن صدق (خاخام کنیسه‌ی دکر داود اصفهان) دارم که بدون هیچ محدودیت زمانی و با صعه‌ی صدر مرا در خوانش متون عبری و درک تصاویر و نقش و نمادهای مربوط به دین یهود یاری کردند.

فهرست منابع

- مزامیر داود.
- سفرخروج.
- سفر پیدایش.
- سفرتثنیه.
- حزقیال نبی.
- میشنا، رساله میدوت.
- آفاری، ژانت. (۱۳۸٤). *از آوارگی به استقرار (یهودیان ایران در دوره‌ی قاجار). فرزندان استر مجموعه مقالاتی درباره تاریخ و زندگی یهودیان در ایران* (ترجمه‌ی مهرناز نصریه). فصل دوازدهم. به کوشش هومن سرشار. تهران: کارنگ.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

– آقاگل‌زاده، فردوس و مریم سادات غیاثیان. (۱۳۸٦). رویکردهای غالب در تحلیل گفتمان انتقادی. *مجله‌ی زبان و زبان‌شناسی*، ۵ (۳)، ۳۹-٥٤.
– ا.ت، اومستد. (۱۳۷۲). *تاریخ شاهنشاهی هخامنشی* (ترجمه‌ی محمد مقدم). تهران. امیرکبیر.
– نتظار حجت، مینا. (۱۳۸٦). تاریخ مختصر قوم و دیانت یهود. *مجله‌ی آفتاب اسرار*، ۲.
– ارفعی، عبدالمجید. (۱۳۸۹). *فرمان کوروش بزرگ*. تهران: دایره‌المعارف بزرگ اسلام.
– پنجه‌باشی، الهه و فاطمه دولاب. (۱۳۹۷). مطالعه‌ی ویژگی و ساختار سردر بناهای کاشی‌کاری شده در شیراز در دوره‌ی قاجار. *فصلنامه‌ی علمی- پژوهشی نگره*، ٤۸، ۱۰٤-۱۲۵.
– حیدری، حسین و علی فلاحیان وادقانی. (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل دو نظریه درباره‌ی پیشینه‌ی یهودیان کاشان در تاریخ ایران. *تاریخ و تمدن اسلامی*، ۱ (۱۰)، ۵۹-۸۵.
– رضایی، عبدالعظیم. (۱۳۸٦). *تاریخ ادیان جهان*. تهران: انتشارات علمی.
– شعیری، حمیدرضا. (۱۳۹۵). *تجزیه و تحلیل نشانه- معناشناختی گفتمان*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
– صفرزاده، نغمه و بهرام احمدی.(۱۳۹۳). بررسی تصویر فرشتگان در نقاشی دوره‌ی قاجار. *دوفصلنامه‌ی پیکره*، ۵، ٤۷-٥٦.
– ضرابی، المیرا. (۱۳۸٦). حکیم نورمحمود. *مجله‌ی افق بینا*، سال ۹، ۳٤.
– گرشویچ، ایلیا. (۱۳۸٤). *تاریخ ایران دوره‌ی هخامنشی* (ترجمه‌ی مرتضی ثاقب‌فر). تهران: جامی.
– لوی، حبیب. (۱۳۳۹). *تاریخ یهود ایران* (جلد ۳). کتابفروشی بروخیم.
– نیکوئی، آزاده و مهرانگیز مظاهری تهرانی. (۱۳۹۵). مطالعه‌ی تطبیقی نقش سیاست در هنر دو سده‌ی اخیر ایران و فلسطین اشغالی. *دوفصلنامه‌ی علمی- پژوهشی گلجام*، ۳۰، ۲۳-٤٦.
– هیوم، رابرت. ا. (۱۳۷۳). ادیان زنده‌ی جهان (ترجمه‌ی عبدالرحیم گواهی). تهران: نشرفرهنگ اسلامی.
- Jewish carpe. publicationWoodbridge, Suffolk AntiqueCollectors' Club. (1997), Anton،felton
- Sit1- http://www.jahannews.com/report/152749. 22/march/2018/A.M10.
- Sit 2-https://www.karnaval.ir/things-to-do/tabatabaei-house-kashan. 22/March/2018. A.M11
- http//:www.archinfo.ir2//April/2018.11 A.Mخانه‌ی طباطبایی‌ها-درکاشان
- http://ibcurdu.com/news/4758.4/April/2018.3A.M.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

Discourse Analysis of Religious Culture's Effects on Naser al-Din Shah Qajar's Donated Rug to Jewish Doctor of Iran's Court

Faezeh Ghomlaghi
Master's student of carpet, Faculty of handicraft, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran
Iman Zakariaee Kermani (Main Author)
Faculty member of carpet group, Faculty of Handicrafts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran
3i.zakariaee@aui.ac.ir
Mahdi Keshavarz Afshar
Faculty member of art history and research group, Faculty of Art, Tarbiat Moddares University of Tehran, Tehran, Iran
Bijan Arbabi
Faculty member of carpet group, Faculty of applied arts, Art University, Tehran, Iran

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۶
پاییز و زمستان ۱۳۹۸
۱۰۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2025-07-11]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1398.15.36.22.4]

Abstract

Iran is an ancient country with very rich culture, art, and history. People who reside there have different cultures and religions. One of the most important and classical art in Iran is carpet which has been started many years ago. This art has an appropriate bed to present motifs and symbols that show beliefs, traditions, social changes, religious thought and etc. By various motifs and patterns on Persian rug, it is a proper commodity for presentation and communication with individuals and societies that are different with each other in the religion and culture's idea. The rug that Naser al-Din Shah donated his Jewish doctor, Nur Mohammad, is one of these rugs which has religious motifs and symbols. Nur Mohammad was a Jewish doctor of Naseri Court who survived an assassination, then Naser al-Din Shah presented him with this rug as a gift. It is hypothesized that this carpet is not an ordinary rug, but one to create a communication between different societies and religions. The purpose of this paper is to read the symbols and analyze the concepts of this rug and answer to this question: In what discourse context was the reading and analysis of the carpet donated by Naser al-Din Shah to the Jewish doctor formed? What are the correlations between the motifs of this carpet and the pillars of Judaism? This paper endeavors to read these symbols and compare them with the Holy Bible and other available information in written scripture, using discourse analysis method and interviewing people who are aware of Judaism's concepts and patterns. This paper concludes that the existing motifs of this rug are adopted from the old testament and the carpet weaver demonstrates the concept of holiness and importance of the holy figures in Judaism by weaving the in a large figure and repeating parts of their holy book.

Keywords: carpet, Judaism, symbol and pattern, Naser al-Din Shah, Nur Mohammad.

This essay is extracted from Master's degree dissertation of the first author by the title of "discourse study of religious culture's effects on carpet of Qajar dynasty" in Faculty of carpet, Art University of Isfahan. And for its fulfilment, Dr. Iman Zakariaee Kermani and Dr. Mahdi Keshavarz Afshar were the supervisors and Dr. Bijan Arbabi was adviser.